

УДК 007:82.0-4(075.8):070

СУЧАСНИЙ ПОДОРОЖНИЙ НАРИС: ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТАРОГО ЖАНРУ

Олена Гусєва

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, 49010, Дніпропетровськ, Україна, e-mail: fszmk@ukr.net*

У статті розглянуто трансформацію подорожнього нарису та окреслено коло його функціонування. Підкреслено, що, на відміну від інших внутрішньожанрових різновидів нарису, саме нарис подорожній продовжує становити інтерес для читачів.

Ключові слова: нарис, подорож, тревел-журналістика, автор-персонаж.

Нарис – неканонічний жанр відносно пізнього походження, орієнтований на реальну дійсність. Його жанрово-стильові особливості зумовлені естетикою факту, установкою на достовірність оповіді. Разом з тим нарис, звичайно ж, уходячи до жанрових систем і літератури, і журналістики, розвивається разом з ними, підкоряючись їх законам. Невеликі твори з документальною основою і публіцистичною спрямованістю існували й існують також в західноєвропейській і американській літературі та журналістиці (там вони мають назву есе, скетч або фітче-сторі). Але той жанр, який отримав назву «нарис» із притаманними йому специфічними рисами, існує та функціонує у вітчизняній літературі та журналістиці, і саме про нього йтиметься в нашій статті.

Нарис може відноситися і до художньої літератури, і до публіцистики. За своєрідністю і проблематикою зазвичай розрізняють проблемний, портретний, моральноописовий, подорожній, етнографічний, літературно-критичний та ін. нариси. Взагалі-то його жанрова визначеність завжди викликала суперечки. Зокрема, В. Здоровега слушно зауважив, що в художньо-публіцистичних жанрах ідея втілюється в конкретній ситуації, системі певних образів. Він підкреслює, що в художньо-публіцистичному тексті набуває важливе значення «художня деталь, промовиста подробиця, яка зумовлює відповідну картину, лаконічно характеризує певне політичне, психологічне явище» [4, с. 245]. О. Глушко, говорячи про синкретичну природу нарису, в якому поєднуються аналітика та художнє осмислення дійсності, зазначає: «З одного боку, нарис дозволяє авторові виявляти серцевину досліджуваного явища. <...> З іншого – використовуючи багатство мовностилістичних, образних засобів, властивих художній літературі, нарисовець здобуває унікальну можливість увиразнити написане...» [3, с. 69]. Отже, питання про жанрові особливості нарису непросте і вирішується неоднозначно, як і сама теоретична проблема жанру. Для письменника і журналіста жанр – це спосіб його художнього мислення, а для читача – сукупність певних формально-змістовних ознак, що викликають оцінку-відгук. У визначенні нарису, як правило, підкреслюється його документальна основа, пізнавальне значення, але визнається і наявність художнього вимислу. Часто відзначається складність художньої природи нарису – властиві йому точність, документальність і вимисел, легкість начерку і глибина узагальнення. В підручнику «Теорія літератури» під

редакцією О. Галича нарис визначається як «малий художньо-публіцистичний жанр, у якому автор зображує дійсні події та факти. Найчастіше нариси присвячуються відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник» [1, с. 276]. Для нарису характерна постійна присутність на першому плані учасника, що роз'яснює, коментує, узагальнює події. Сюжет нарису не тільки будується на зіставленні і протиставленні персонажів, а й певною мірою здійснюється як публіцистичне дослідження за допомогою авторської оцінки описуваних фактів. Носієм такої оцінки в нарисі виступає авторське «я».

Різні за своєю суттю форми мислення – понятійне і художнє – синтезуються в нарисі, що й обумовлює його двоїсту, синкретичну природу. В нарисі художня реальність тексту завжди чітко співвіднесена з позатекстовою. В ньому можуть співіснувати і власне оповідне начало, і елементи сценки, і статистичні викладки, і розгорнуті авторські публіцистичні судження. Цей жанр завжди спирається на факти, документи, в його основі лежать реальні події. Але разом з тим нарис не є прямим, дзеркальним відображенням дійсності, він – певна форма естетичної рефлексії на неї. Сьогодні дослідники сходяться на думці, що нарис – жанр художньо-публіцистичний, який поєднує в собі елементи публіцистики і белетристики. Основні риси нарису залишаються загальними для будь-якого його типу і внутрішньожанрового різновиду; документальна точність відтворення дійсності, поетика життєподібності (хоча тут можливі і фантастичний вимисел, і гротескна загостреність образів), пряма авторська оцінка зображуваного, ослаблена сюжетність, фрагментарність, порівняно невеликий обсяг тексту. Хронотоп нарису конкретизований, художній час зазвичай втілює «поточний момент» і носить подієвий характер.

Нарис був популярним жанром літератури і журналістики протягом багатьох років, проте зараз свою актуальність він у значній мірі втратив, як у цілому втратили актуальність публіцистичні жанри взагалі. Але зазначимо, що водночас зріс інтерес читачів до документальної прози, або літератури non-fiction. Чому ж нарис, незважаючи на зростання інтересу до достовірних відомостей про сучасну реальність, на «реставрацію» реалізму, опинився на літературному узбіччі? Викликано це, ймовірно, тим, що інформаційну функцію зараз виконують телебачення та Інтернет. Певні уявлення про світ, що не здавалися читачам банальними, були у Радищева і Некрасова, Успенського й Короленка, Паустовського та Гончара, але у сучасних авторів їх, схоже, немає. Адже художньо-публіцистичний жанр передбачає чітке формулювання певної соціально-світоглядної позиції, у світлі якої тлумачаться факти в непорушних та ємних художніх формах, що й робило свого часу нарис цікавим для читача. Проте є й щасливі виключення. Мається на увазі подорожній нарис – найстаріший різновид жанру. Його традиції формувалися не одне десятиліття, і трансформації принципово не змінили жанрову природу, головне в якій – «потяг до Іншого» (О. Еткінд). У ньому, як і раніше, точно фіксуються особливості суспільного укладу, природа, архітектура, побут, звичаї, вірування народів різних країн. І всякий раз у центрі оповідання виявляється його автор, який висловлює своє ставлення до того, що бачить. С. Гандлевський при цьому бачить різницю між «письменником-екскурсоводом» і «гідом-журналістом»: перший, на відміну від останнього, «нерідко “загороджує” собою пам'ятки, заради яких, начебто, він обзавівся книгою. Дивна річ, але саме ця дивина в хорошому письменника й цінується» [2, с. 272]. Можливо, в цьому висловлюванні міститься певна гіпербола, проте треба визнати, що подорожні записки й нариси, написані талановито, читаються з інтересом, причому не тільки до зображуваного, але й до особисто-

сті оповідача. Звичайно, подорожній нарис зазнав змін, і тепер ми частіше говоримо про «тревел-журналістику». На нашу думку, цей відносно новий термін не розкриває всіх особливостей нарисів жанру, і ним в основному можна визначити легковажні рекламні тексти, що заповнили «глянець». Нас же цікавлять «повновагі» сучасні подорожі, і такими можна вважати книги «Мандрівки без сенсу і моралі» (2011) Ірен Роздобудько та «Мексиканські хроніки» (2009) Максима Кідрука, хоча й ці твори, підкоряючись загальній тенденції, ми віднесли до тревел-журналістики. Зазначимо також, що згадані твори не мають жанрового визначення «нарисів», проте, на наш погляд, вони написані із дотриманням жанрової нарисової традиції і тому становлять інтерес для дослідження саме нарисів у його сучасному вигляді.

Багато письменників любили подорожувати, вважає С. Гандлевський, «а ми із задоволенням та вдячністю читаємо їх подорожні нариси. Але в першу чергу не для того, щоб поповнити свої знання про світ новими відомостями – тут допитливий і талановитий журналіст зуміє значно більше, а щоб ще раз підпасти під симпатичну нам чарівність – побути в гарній компанії» [2, с. 272]. Відчуття саме такої «компанії» й створюється, коли читаєш «Мандрівки без сенсу і моралі» або «Мексиканські хроніки», есеїзм яких обумовлює відкрите й суб'єктивне вираження авторського ставлення до зображуваного. До того ж цим книгам властива така риса постмодерністської поетики, як насиченість тексту різноманітними художніми алюзіями і ремінісценціями, що свідчить про модифікацію жанрової структури сучасного подорожнього нарисів.

Книга Ірен Роздобудько «Мандрівки без сенсу і моралі» (2011) [6] – один з найкращих зразків сучасної вітчизняної тревел-журналістики. Письменниця досить детально та з неповторним гумором розповідає про свої мандрівки Європою, Азією та Америкою. Небайдужий спостерігач життя далеких країн, вона розкриває перед читачем їх неповторність, іноді – екзотичність, незнайому ментальність місцевих жителів, нову культуру... Недарма авторка в самому початку книги пише: «Мить відкривання незнайомих дверей – одна з найцікавіших у всіх мандрах» (с. 5). Світ малий, стверджує І. Роздобудько, тому «картинка» змінюється дуже швидко: вранці ти ще вдома, обідаєш уже десь в Гельсінкі, а за годину-півтори – сходиш на величезний пором в Турку і прямуєш до берегів Швеції. Побувавши в багатьох країнах, письменниця підкреслює: «...Я не люблю туризму в чистому вигляді. Не люблю ходити в юрмі. А марш-кидок до чергового музею чи штучних руїн якого-небудь палацу віддам за посиденьки в таверні і спостереження за вулицями незнайомого міста» (с. 5). До того ж І. Роздобудько не схильна розділяти традиційний захват тим чи іншим культурним об'єктом: вона не лле сльози перед Сфінксом (можливо, гідному сприйняттю заважає безліч нахабних торговців), а ставитися як годиться до колосів Мемнона їй заважають купи банок з-під «пепсі» («цивілізація» на марші!)... Проте від пильного ока письменниці не вислизують таки собі нібито дрібниці, як ключі, що стирчать з дверей на Мальті, білизна, розвішана на тлі Храму Гробу Господнього в Єрусалимі, бабця, що варить, мабуть, найкращу й найміцнішу каву в світі в нетрях Умага. «Коли сприймати світ у деталях, тоді і велике стає більш зрозумілим» (с. 7), – зазначає авторка. Її книга розповідає про мандрівки «без сенсу і моралі». Проте «сенса» все ж таки вгадується: на світі багато місць, які варто відвідати, не обманюючи себе, говорячи, що зараз як раз немає коштів, а от як з'являється, тоді, звичайно ж... і т. ін. Ні, не з'являється, і мандрувати треба сьогодні, поки ще сприйняття сильне і око не замилене. Є в книзі й «мораль». Скажімо, І. Роздобудько пише: «У Фінляндії існує правило, яке мені дуже спо-

добалося: навіть надзвичайно заможна людина не повинна зовні вирізнятися з-поміж інших виключно розкішно. Демонстрація багатства – ознака несмаку і поганого тону» (с. 20).

У книзі І. Роздобудько мов б'ється шалений пульс: зі Скандинавії читач разом з авторкою опиняється на Балканах (у Хорватії), потім – в Єгипті, Малайзії, знову на Балканах, але вже в Греції, звідти переміщується до Чехії; потім — величезний «стрибок» до Америки, Ізраїлю і, нарешті, – на Мальту. В кінці кожної з глав авторка нагадує про видатних письменників тієї чи іншої країни та дає читачам рецепти національних страв...

І ще стосовно нібито відсутньої «моралі» у книзі І. Роздобудько. Незважаючи на гумор і легкість викладення, письменниця вдається і до суто філософських роздумів: «...вважають <...> рейтинги, що друкуються у вітчизняних суспільно-політичних виданнях. <...>дивує, звідки взяли ці “сто мільйонерів” у країні, яка як суверенна держава існує менше чверті сторіччя» (с. 177). Авторці їх щиро шкода: їх життя спрогнозоване. До того ж, маючи статки, вони ніколи не допоможуть власній країні (бо «не наїлися»), ніколи не дадуть жодної копійки на вітчизняне мистецтво. Вони хизуються багатством, купують собі титули, а між тим «багатством і аристократизмом могли пишатися хіба що де Голль або Черчилль. Але вони цього не робили, тому що і те, і інше було для них природним завдяки походженню. Вони прагнули лише довіри свого народу. І це було їхнім найбільшим багатством» (с. 179). Письменниці шкода також дітей «нуворишів», які ніколи самотужки не змайструють телескоп (його просто випишуть з Англії), щоб вдивлятися в зоряне небо, ніколи не ховатимуть померлу пташку. «Вони не будуть шалено мріяти про “далекі країни” і фантазувати у шкільних зошитах на тему мандрів. Адже шоліта мають путівки на будь-який закордонний курорт» (с. 178).

Таку шалену дитячу мрію про далеку країну мав автор «Мексиканських хронік» (2009) [5] Максим Кідрук. Його книга – теж далеко не гірший зразок тревел-журналістики. «Мексиканські хроніки» відрізняє самоіронія та гумор, що в цілому не властиве цьому жанровому різновиду нарисів. Автор одразу наголошує: «...це не звичайна книга про Мексику, не туристичний довідник, не збірка порад для самотніх мандрівців і навіть не життєпис. <...> Це історія про зухвалу та абсурдну Мрію, яка завдяки безладній суміші віри та впертості, подекуди рясно приправлених справжнім безумством, врешті-решт втілилась у життя» (с. 9). Тож, маючи дитячу мрію побувати в далекій країні, автор, подорослішавши, мало не позбувся її – таким безнадійним і сірим було його існування на батьківщині. Хоча... як подивитися. Розумний, освічений хлопець з перспективною спеціальністю міг спокійно робити наукову кар'єру. Так би й сталося, якщо б одного разу, притиснутий до дверцят вагону метро, він не прочитав на наклеєному папірці: «Коли ти забув свою мрію?» Тож автор дав собі обіцянку «зруйнувати той безликий світ, у якому існував, і не заспокоїтись поки від нього не лишиться ні сліду...» (с. 27). Йому це вдалося, хоча й не відразу. Спочатку Максим нібито зробив розбіг: вигравши грант, поїхав з Києва до Стокгольму. І вже звідти, розробивши маршрут, замовивши квитки та недорогі готелі (хай живе Всесвітня Мережа!), вирушив до країни своєї мрії. Оповідь М. Кідрука відрізняє несподівана для «технаря» яскравість, виразність і невимовленість викладення. Іноді це ніби послідовний «потік свідомості», іноді – чітка констатація того чи іншого факту, але завжди розповідь цікава і захоплююча, з безліччю яскравих епітетів, порівнянь, метонімії тощо. Читач разом з автором потрапляє до Мехіко, чує музику, що лунає повсюди, бачить «...строкаті виві-

ски, бідацькі халупи, барокові церкви...» (с. 91), графіті, чорнявих і засмаглих людей, які щось вигукують і жестикулюють, голосистих полісменів-регулювальників... «Коротше, бедлам у найкolorитнішому його прояві» (с. 92). Та серед цього бедламу мандрівник помітив зведені ще іспанськими завойовниками храми, «які проступали цинамоновими родимками на тілі модерного бетонного Мехіко. Католицькі святині, здавалося, аж стогнали від старості» (с. 107). Звісно, Мексика притягувала автора, який ще в дитинстві начитався книжок про ацтеків, майя, величезні піраміди, зведені ними. Тож і перша мексиканська подорож сталася саме до пірамід, які вразили хлопця своєю величчю. Пізніше були іригаційні канали, зведені ще ацтеками, *Lucha libre*, тобто вільна боротьба, якою захоплюються мексиканці, тихоокеанське узбережжя, Акапулько, Оахако, Сан-Крістобаль... – «...все змішалось в одну барвисту ікебану, незабутнім візерунком викарбувавшись <...> в пам'яті» (с. 132). Хлопець зустрічав дуже різних людей, проте добрих було незрівняно більше, ніж кепських, і він дякував долі за численні зустрічі з представниками найрізноманітніших країн, яких об'єднувала головна якість — готовність допомогти. Фінал книги трохи віддає сумом: Мрія здійснилася і пішла. Проте народилася інша, про яку автор-персонаж поки що не повідомляє читачеві, але той, так би мовити, за замовчуванням знає: наступна мандрівка дотепного й допитливого хлопця буде не менш цікавою. Книга М. Кідрука – це квінтесенція неоціненного досвіду життя та пересування в далекій незнайомій країні. Автор детально розповідає про недорогі, але чистенькі хостели, найдешевші рейси літаків та автобусів, розповідає, де що цікаво подивитися без зайвих витрат... Тобто дає цінні поради таким же, як він, мандрівникам – без тугого гаманця та зайвого гонору.

Тож, розглянувши зразки сучасних «подорожей», зазначимо, що соціальна типізація, характерна для традиційного нарису, відсувається в них на другий план; на першому ж виявляється особистий досвід, суб'єктивний погляд на зміни, що відбулися в житті автора-персонажа. Розповідь від першої особи – форма трансляції особистого, а значить, достовірного досвіду, стверджується в новій реальності. Соціальна аналітика тут приглушена, автори відмовляються від широких узагальнень і порівняно рідко вдаються до прямої публіцистичної оцінки зображуваного.

На початку XXI ст. здійснюється подолання канону, відбувається модернізація нарису, набуття ним нових ознак і властивостей на межі руйнування традиційного жанру (есеїстичність, сповідальність, автобіографізм). Нарис сходить з авансцени літературного розвитку, але його «згасання» нерівнозначне «загибелі». Незважаючи на стрімкий і потужний розвиток медіа-технологій, припущення про швидку «загибель нарративу», «смерть автора», «кінець мімесису» не знайшли підтвердження, і, можливо, нарис, утвердившись у новому рецептивному контексті, отримає новий імпульс до свого подальшого поступального розвитку, про що, сподіваємося, в деякій мірі свідчить наша невеличка розвідка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Галич О. А. Теорія літератури: підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 408 с.
2. Гандлевский С. Писатель и километраж / Сергей Гандлевский // Иностранная литература. – 2007. – № 12. – С. 271–272.

3. Глушко О. К. Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність: моногр. / О. К. Глушко. – К.: Арістей, 2010. – 192 с.
4. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: підручник / В. Й. Здоровега. – 3-тє вид. – Л.: ПАІС, 2008. – 276 с.
5. Кідрук М. Мексиканські хроніки. Історія однієї Мрії / Максим Кідрук. – К.: Нора-Друк, 2009. – 304 с. – Мандри.
6. Роздобудько І. Мандрівки без сенсу і моралі / Ірен Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2011. – 192 с. (Мандри).

MODERN TRAVEL ESSAY: TRANSFORMATION OF THE OLD GENRE FEATURES

Olena Huseva

*Dnipropetrovs'k national University named after Oles' Honchar,
Gagarin Ave, 72, 49010, Dnipropetrovs'k, Ukraine,
e-mail: fszmk@ukr.net*

The article deals with the transformation of travel essays and describes their functions. It is emphasized that, unlike other intergenre varieties of essays, a travel essay continues to be interesting for readers.

Keywords: essay, travel, travel journalism, author-character.

СОВРЕМЕННЫЙ ПУТЕВОЙ ОЧЕРК: ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ СТАРОГО ЖАНРА

Елена Гусева

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
пр. Гагарина, 72, 490010, Днепропетровск, Украина,
e-mail: fszmk@ukr.net*

В статье рассматривается трансформация путевого очерка и обозначается поле его функционирования. Подчеркивается, что, в отличие от других внутрижанровых разновидностей очерка, именно очерк путевого продолжает вызывать читательский интерес.

Ключевые слова: очерк, путешествие, тревел-журналистика, автор-персонаж.